

<https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-69-11>
УДК 316.658.2(=162.1:477.5)"175/184"

Тетяна Литвинова

докторка історичних наук, професорка
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Просп. Науки, 72, 49045, Дніпро, Україна
E-mail: litvinova.tf@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8682-2819>

ПОЛЬСЬКІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ В СУСПІЛЬНІЙ ДУМЦІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ¹

Статтю присвячено виявленню впливів польської інтелектуальної традиції на формування суспільної думки та громадських практик Лівобережної України другої половини XVIII — першої половини XIX ст. Попри стабільну увагу вітчизняної історіографії до польсько-української взаємодії, предметом спеціальної наукової розробки до сьогодні не стала проблема ролі та місця Польщі, використання польської інтелектуальної спадщини в проєктах щодо реформування українського

Як цитувати: Литвинова Т. Польські інтелектуальні та політико-правові традиції в суспільній думці Лівобережної України другої половини XVIII — першої половини XIX століття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2026. Вип. 69. С. 209–233. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-69-11>

How to cite: Lytvynova T. Polish Intellectual, Political, and Legal Traditions in the Civic Thought of Left-Bank Ukraine, Second Half of the 18th to First Half of the 19th Centuries. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*. 2026. No. 69. PP. 209–233. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2026-69-11> (In Ukrainian)

© Литвинова Т., 2026

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

---

¹ Публікацію підготовлено в рамках стипендіальної програми Центру діалогу імені Юліуша Мерошевського (Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego), Польща.

суспільства в складі Російської імперії. У статті представлені джерела, прийоми і методи використання праць та ідей польських істориків, письменників, юристів, польського права у творчій лабораторії та громадській діяльності видатного українського інтелектуала й політичного діяча середини XVIII ст. Григорія Полетики. Стверджується, що державний устрій, правові норми, ідейна спадщина Речі Посполитої стали вагомими аргументами для вироблення Г. Полетикою «програм» реформування Гетьманщини, спрямованих на модернізацію та збереження давніх прав і вольностей в умовах централізаторської імперської політики. Ідеї Г. Полетики, які спирались на глибоке знання історії та права, історіографії, зокрема й Речі Посполитої, заклали основи ставлення до Гетьманщини, які будуть органічно сприйняті наступними поколіннями. «Патріоти» початку XIX ст. відчували на собі глибокий вплив текстів Г. Полетики, а опосередковано й польської політико-правової традиції. Інтелектуальна спадщина Г. Полетики, у якій завершилося оформлення концепції домодерної української (малоросійської) нації, створила міцний ґрунт для ідейних пошуків поколінь дітей та онуків. Одним з результатів цього стало визрівання протягом першої половини XIX ст. модерної етнонаціональної ідентичності.

Ключові слова: Григорій Полетика, Річ Посполита, Лівобережна Україна, Гетьманщина, польська інтелектуальна традиція.

Спадщина Речі Посполитої в українському інтелектуальному та суспільно-політичному просторі ранньомодерної та модерної епохи, уявлення про Польщу та поляків стали досить популярними сюжетами в сучасній вітчизняній історіографії. Вони з'являються в різних дисциплінарних і тематичних контекстах — імагології, ментальної географії, соціальної та інтелектуальної історії, українсько-польських відносин та взаємовпливів, формування національних рухів, модерних ідентичностей, про що свідчать десятки різного роду публікацій наукового, публіцистичного, дидактичного характеру, історіографічні узагальнення (Baturina 2020; Vyrs'kyj 2008; Zashkil'niak 2008; Hoshko 2015; Hud' 2018; Zems'kyj 2018; Kravchuk 2009; Silets'kyj 2008; Struminski 1995; Zubrycka 1995; Yaremchuk 2025).

Проте на сьогодні в українському інтелектуальному середовищі стосовно окресленої тематики здебільшого панують дещо однобічні, істотно спрощені та стереотипні уявлення. Навіть побіжний погляд на численні спроби реконструкції образу/образів Польщі/поляка

дозволяє відзначити деяку схематичність, наявність певних кліше, що, гадаю, зумовлено не тільки складністю розв'язання такої задачі в умовах недостатньої опрацьованості емпіричного матеріалу, а й своєрідною магією текстів першопрохідників, наприклад, Л. Зашкільняка, Н. Яковенко (Zashkil'niak 2011; Yakovenko 2002; Yakovenko 2012). Попри застереження, які робили ці історики щодо складності проблеми, в результаті все ж загальним місцем стало твердження, що саме «батьки-засновники» української ідеї XIX — початку XX ст. М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський, Д. Дорошенко та ін. не лише сконструювали образ модерної української нації, а й «призначили» її ворогів та суперників, серед яких головними для української незалежності стають Польща і поляк. Вплив на українських істориків творчості зарубіжних учених лише підживлює такий конфронтаційний дискурс і уявлення про історичну вкоріненість, непримиренність українсько-польського конфлікту (Hud' 2008). Такому підходу апріорі притаманна серйозна вразливість, особливо з огляду на історичні, регіональні, релігійні, часові специфіки взаємодії та сприйняття українців і поляків, що вже відзначено в історіографії (Lytvynova 2015).

Водночас уявлення про істотний вплив річпосполитської традиції на українських інтелектуалів XVIII — початку XIX ст. стало загальним місцем в історіографії та суспільній думці. Не виникають сумніви й відносно ретрансляторської функції Речі Посполитої щодо західноєвропейських впливів на українську традицію. Навіть більше, один з провідних історіографів визначає Річ Посполиту як «своєрідний резервуар, через який поширювались в Україні прогресивні західноєвропейські просвітницькі ідеї», зокрема й через навчання вихідців з України в Кракові, Варшаві, Львівському університеті (Kalakura 2012, 130). Значення польського посередництва і польської традиції підкреслюють історики культури, літератури, читацьких зацікавлень тощо (Dziuba 2004; Posokhova 2025; Radyshevs'kyj 2005). Історіографи, висвітлюючи особливості «козацького літописання», твори українських інтелектуалів XVIII ст., не оминають вказівки на використання ними праць польських авторів М. Кромера, А. Гваньїні, С. Твардовського, В. Коховського, М. Стрийковського,

на переклади С. Савицьким, С. Лукомським текстів С. Окольного, Я. Рубинковського, М. Титлевського, С. Твардовського та ін. (Dzyga 2006, 161, 303–304; Doroshenko 1996, 25–26, 33).

Водночас загальні констатації досі не привели до постановки питання щодо відбору, механізмів засвоєння і трансляції цих ідей у суспільну практику України XVIII — першої половини XIX ст. Тим більше предметом спеціального наукового вивчення в інтелектуальній історії України до сьогодні не стала проблема ролі та місця Польщі, використання польської інтелектуальної спадщини в проєктах щодо реформування українського суспільства в складі Російської імперії. Поза полем зору істориків практично залишається вивчення того, що думали, як ставилися до поляків річпосполитської традиції різні групи українського суспільства, як змінювалися чи не змінювалися ці уявлення в часі, починаючи від українсько-польського зіткнення середини XVII ст., якими мотивами визначалося сприйняття поляка, що, безперечно, відбивало перипетії взаємин двох народів на різних етапах. Значною мірою це стосується обраного періоду та регіону — Лівобережна Україна / Гетьманщина / Малоросія, який відіграв надважливу роль у формуванні української модерної ідентичності. Водночас історіографічне підґрунтя, створене для цього персоніологічними дослідженнями, дозволяє істотно розширити дослідницькі горизонти і в подальшому перейти на рівень початкових узагальнень.

Не варто заперечувати, що в середині XVII ст. сформувався стійкий образ поляка-ворога, який зберігався в приєднаному до Росії регіоні завдяки інерції пам'яті. Здавалося б, українсько-польська драма середини XVII ст. мала би назавжди визначити негативне, вороже ставлення українців і до того ладу, який асоціювався з польським пануванням і який був зруйнований Хмельниччиною. При цьому козацька старшина/ шляхта Гетьманщини у 60-ті рр. XVIII ст., усвідомлюючи необхідність «модернізації» краю та одночасно збереження його самості, як орієнтир все-таки обирає адаптовану до місцевої специфіки модель, що склалася в литовсько-польський період нашої історії. Це було відображено в низці текстів, а також у сформульованих «програмах» 1764 та 1768 рр., спрямованих до центральної влади. Часова дистанція, відсутність

безпосередніх щільних контактів з Річчю Посполитою, а також правові норми, що збереглися в краї — Литовський статут, Магдебурзьке право, звичаєве право, соціальні й господарські практики, шляхетські традиції, які порівняно зі статусом російського дворянства до 1762 р. та імперською політичною системою виглядали привабливіше, — все це значною мірою визначало ставлення лівобережної еліти до власного минулого. Її інтелектуальним лідером у цей період можна вважати Григорія Андрійовича Полетику (1725–1784), вшанування 300-річного ювілею якого цьогооріч підтримано на державному рівні (Lytvynova 2025). Уже на так званому Глухівському з'їзді 1763 р. в полум'яній промові Г. Полетики, зверненої до присутніх, Польща згадується як «славное тогда (до Хмельниччини — *авт.*) в свете и сильное государство»¹, як Республіка, яка ще й нині «перед целым светом»² може похвалитися своїми «правами, вольностями и преимуществами»³. Саме ця промова надихнула поважне зібрання на укладання петиції Катерині II, де фактично були повторені всі основні положення, що їх висловив Г. Полетика⁴.

У цьому контексті закономірно постає проблема рецепції інтелектуальної (правової, історичної, суспільно-політичної) річпосполитської традиції в український та імперський простір у текстах (проектах, програмах, промовах, історичних творах) та суспільній практиці Г. Полетики. Це передбачає виявлення репертуару пам'яток, критеріїв відбору творів польських інтелектуалів і правових джерел, їх осмислення Г. Полетикою в контекстах поточної ситуації, а також способів і механізмів трансляції його ідей у вітчизняний публічний простір. Не зупиняючись

¹ Укр. «славну тоді (до Хмельниччини — *авт.*) у світі й сильну державу». Тут і далі, якщо не вказано інше, всі переклади належать авторці статті.

² Укр. «перед усім світом».

³ Укр. «правами, вольностями, перевагами». Промова Г. А. Полетики на загальних зборах старшини і чинів в Глухові 1763 р. *Пам'ятки суспільної думки України (XVIII — перша половина XIX ст.): хрестоматія* / під ред. А.Г. Болебруха. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1995. С. 97–101.

⁴ Прошение малороссийского шляхетства и старшины вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II в 1764 году. *Киевская старина*. 1883. Июнь. С. 317–345.

на біографічних деталях, уважаємо, що варто побіжно звернути увагу на джерела формування світоглядних засад задля виділення польського сегменту і розуміння його призначення в творчості Г. Полетики.

За загальним визнанням істориків, Г. Полетика був одним з найосвіченіших представників Гетьманщини свого часу. Ще М. Василенко, один з перших його біографів, наголошував, що саме з творів Г. Полетики потрібно починати українську історіографію. Публікуючи джерела до історії Лівобережної України та українського права, зокрема «Историческое известие на каком основании Малая Россия была под республикою Польскою...», вчений чітко визначав їх автора, оскільки той «виявляє таке знайомство з історією та історичними фактами, яке в представників української інтелігенції з другої половини XVIII в. було тільки у Г. А. Полетики» (Vasylenko 1926, 55).

Визнаний свого часу знавець церковної та світської історії, права, російської та зарубіжної друкованої продукції, добре обізнаний із західноєвропейською просвітницькою традицією, він не міг не опинитись перед проблемою орієнтації на величезне різноманіття політичних програм, світоглядних концепцій, філософських конструкцій видатних мислителів XVIII ст. А тому попереднє знайомство з усім проблемно-тематичним і жанровим різноманіттям творчої спадщини Г. Полетики перед дослідником ставить закономірне запитання: чому серед джерел його інтелектуальних вправ домінували не твори Декарта, Локка, Спінози, Бекона, Пуфендорфа, Руссо, Вольтера, Дідро, Монтеск'є, які він не оминув увагою, а польських правознавців, істориків, публіцистів, практиків державного будівництва? Адже в одному з листів І. А. Полетики до старшого брата є пряма, хоча й уїдлива, вказівка на те, що Григорій Андрійович був «філософом Руссовской секты»⁵, а самого Руссо він «обожнював»⁶. Але навряд чи є достатньо підстав вважати Г. Полетику прямим послідовником французького філософа-просвітителя. Без сумніву, він був знайомий з французькою (і не тільки) просвітницькою думкою, але вона не стала структуроутворювальним чинником його

⁵ Укр. «філософом секти Руссо».

⁶ Частная переписка Григория Андреевича Полетики. *Киевская старина*. 1894. Октябрь. С. 111–112.

світогляду. І в цьому розумінні він — типовий представник тієї частини освіченої людності, яка здобувала освіту в духовних академіях, що давали класичну та схоластичну закваску. Нагадаю, що навіть відносно Г. Сковороди, найбільш близького Руссо, за твердженням Ю. Барабаша, можна говорити лише про типологічну близькість, а не про прямі впливи (Barabash 1989, 232). Тому якщо й можна сприймати Г. Полетику як типового просвітителя в розумінні XVIII ст., то не в строго термінологічному розумінні. Йдеться лише про те, що своєю діяльністю — письменник, перекладач, педагог — він об'єктивно сприяв поширенню просвіти. Він радше гуманіст, який жив в епоху Просвітництва, світогляд якого спирався на антично-ренесансну традицію, що стала важливим складником світогляду і джерелом творчих імпульсів на все життя (Zhurba, Lytvynova, 2023).

Знайомство з різного спрямування творами польських авторів Г. Полетика міг розпочати ще під час навчання в Києво-Могилянській академії, адже її викладачі у власних курсах поетики та риторики широко використовували польську барокову літературну теорію. Твори відомого польського теоретика бароко і поета М. Сарбевського справили значний вплив не лише на польські поетики, а й на твори киево-могилянців. Вони були в бібліотеці С. Тодорського (Dziuba 2004, 367), значний вплив на Г. Полетику якого підкреслено навіть у «Свідощті», наданому йому після завершення навчання в Академії у 1745 р.⁷ Києво-Могилянські вихованці користувалися польськими риториками Й. Квяткевича «Phenix rhetorum», І. Пісарського «Mówca polski». Зокрема, популярною була праця Я. Бочиловица «Orator politicus», «Wymowny politik» (Dziuba 2004, 368). Ще в студентські часи Г. Полетика міг познайомитись з польською історіографією. Історики книги та бібліотек подають детальний перелік книг, зокрема й з історії, які були в духовних та світських інтелектуалів Гетьманщини (Dziuba 2004; Posokhova 2025). У приватних і монастирських книгозбірнях були хроніки В. Кадлубка, Я. Длугоша, М. Кромера, М. Бельського, М. Стрийковського, А. Гваньїні, М. Кояловича, П. Пясецького, щоденник

⁷ Матеріали для истории Императорской Академии Наук. Санкт-Петербург: Тип. Имп. АН, 1895. Т.8. С.150–151; 218–219.

С. Окольського, які мали великий вплив на формування української історичної думки XVII — першої половини XVIII ст. (Dziuba 2004, 370–371). Проте в цьому разі важливо звернути увагу на той репертуар польської історичної літератури, який був в обігу в Г. Полетики, а також на практику її використання.

У своєму творі «О начале, возобновлении и распространении учения и училищ в России и о нынешнем оных состоянии», який повинен був з'явитися в березневому числі часопису «Ежемесячные сочинения» за 1757 р., але так і не був опублікований, Г. Полетика у розлогіх примітках умістив два біографічні начерки про видатних діячів, яким зобов'язана поява навчальних закладів у Києві в першій третині XVII ст. У нарисі про Петра Конашевича Сагайдачного, крім рукописних «літописів малоросійських», він широко використав відому працю П. Пясецького «Хроніка подій у Європі» («Летопись достопамятных действий в Европе» — так у Г. Полетики), С. Кобержицького про життя та правління польського короля Володислава IV (История Владислава, королевича польского и шведского — так у Г. Полетики), трактат Ш. Старовольського «Сарматські полководці» (О храбрых вождях сарматских — так у Г. Полетики). У біографічній довідці про Петра Могилу він спирався на «Свет Польский» Ш. Окольського, «Корону Польскую» К. Несецького. Побіжно зауважу, що саме Петра Сагайдачного та Петра Могилу Г. Полетика неодноразово згадує і в інших його текстах саме як фундаторів освіти. Причому Сагайдачний-вояк майже не цікавив цього вихідця з козацько-старшинського середовища.

Репертуар польських авторів у бібліотеці Г. Полетики розширювався й завдяки тривалим відносинам з архієпископом Георгієм (Кониським), від якого він отримував твори Ш. Старовольського, Я. Длугоша, В. Кадлубека, Й. Пасторія, С. Кобежицького, С. Твардовського, В. Коховського та ін. Отже, в текстах, які, безсумнівно, належать до періоду роботи Г. Полетики в Комісії по складанню Нового уложення 1767–1774 рр., перелік польських авторів розширюється. У створеному в цей час і найбільш відомому в літературі «Историческом известии на каком основании Малая Россия была под республикою Польскою...» він використав також роботи М. Кромера, Й. Пасторія,

Ш. Старовольського, М. Стрийковського. М. Кромер міг бути добре знайомий Г. Полетиці й через твори і бібліотеку Феофана Прокоповича, у виданні в Петербурзі повного зібрання промов та проповідей якого він брав активну участь, згодом поширюючи в Гетьманщині видані томи⁸.

Г. Полетиці на той час були добре відомі й Синопис, і різні «малоросійські літописці», зокрема С. Величка та Г. Грабянки. Відповідно він був знайомий і з творами польських письменників, на яких посилались козацькі автори. Величко в назві праці вказав як одне з базових джерел «Війну домову» С. Твардовського, покликався й на М. Кромера, А. Гваньїні, діаріуш С. Окольського, щоденник М. Титловського (Doroshenko 1996, 25–26). До речі, в колекції Г. Полетики містилася єдина відома на сьогодні копія літопису Величка, якою, як припускають історики, користувався його добрий знайомий, один з найосвіченіших людей Лівобережної України того часу, автор «Краткого описания о козацком малороссийском народе и о военных его делах» (1765) П. Симоновський (Dzyga 2006, 161).

Безпосереднє знайомство Г. Полетики з річпосполитською інтелектуальною традицією відбувалось і в процесі пошуків варіантів продовження освіти для своїх синів. Цікаво, що цей вихованець Київської академії, який продовжував виучку в столиці імперії та мав доволі обширні зв'язки в Петербурзі та Москві, для навчання дітей все ж віддавав перевагу закладам Речі Посполитої. Цьому можуть бути різні, зокрема й побутові, пояснення. Проте очевидно, що батько орієнтувався на новітні тогочасні освітні стандарти й до таких, припускаю, Г. Полетика не відносив навчальні заклади імперії, з системою викладання в яких він був добре обізнаний. Водночас, попри численні проблеми, Річ Посполита ще з середини XVIII ст. з ініціативи Станіслава Конарського, блискучого політичного і релігійного мислителя, педагога, розпочала реформу освіти (Battervik 2025, 94–95). Її продовжила Комісія народної освіти (Едукаційна комісія), затверджена сеймом 1773 р. після ліквідації ордену єзуїтів. Проект реформ, як вважають, був просякнутий атмосферою «освіченого і водночас глибоко емоційного патріотизму», що позна-

⁸ Отдел рукописей Российской национальной библиотеки. Ф. 36. Д. 1. Л. 49–50, 81.

чилося й на навчальних програмах (Battervik 2025, 146). Реформа стосувалась середніх закладів та університетів і передбачала розширене викладання основ математики, хімії, фізики, права й економіки, запровадження навчання польською мовою, вивчення сучасних європейських мов, насамперед французької та німецької. І сучасники, і дослідники неоднозначно оцінювали такі новації в освітній сфері. Проте, очевидно, відомості про різні негаразди в країні, про проблеми, пов'язані, зокрема, з переходом від духовної до світської системи навчання, не надто засмучували тих, хто прагнув забезпечити своїм нащадкам добру освіту. Тому річпосполитські навчальні заклади користувались попитом і в еліті Лівобережної Гетьманщини. У вересні 1780 р. після домашнього вишколу Г. Полетика сам відвіз синів Василя, Івана та Павла для продовження освіти до Вітебська, де навчання тривало до 1782 р.⁹ Згодом Василь Полетика був відправлений до Віленського університету, навчання в якому, на жаль, перервалось через смерть батька у 1784 р.

Отже, вже на початку своєї літературної і громадської діяльності Г. Полетика оперував доволі широким набором праць польських авторів. Та, безперечно, основу його конкретно-історичних поглядів становили актові джерела. І тут варто говорити не тільки про прагматичний інтерес, пов'язаний з активною участю в судових процесах за маєтки, які з червня 1748 р. він за дорученням батька вів, представляючи інтереси сім'ї та всіх зацікавлених осіб у різних судових інституціях (Lytvynova 2025, 84). Мимохідь зауважу, що для історіографії XVIII ст. характерно обґрунтування історичних поглядів, позицій передусім на основі нарративних джерел. Якщо ж автори й звертались до актових матеріалів, то переважно черпали з них конкретно-історичну інформацію про події політичного характеру і, як наслідок — головна увага приділялась зовнішній стороні історичного процесу. Г. Полетика — один з небагатьох прикладів предтечі юридичної школи у вітчизняній історіографії. Фактично він постає як соціальний історик. Значна частка його історичних інтересів — це історія права та історія станів.

Навіть готуючи твір про київські училища, Г. Полетика не задовольнявся тільки польськими нарративами, вітчизняними літописцями, відо-

---

⁹ Частная переписка Григория Андреевича Полетики. *Киевская старина*. 1893. Июнь. С. 491–497.

мостями зі «Степенной книги». Він широко використав низку грамот, зокрема й патріарха Феофана, які вмістив у примітках, привілей короля Яна Казимира єзуїтській колегії в Києві тощо. Йому недостатньо було свідчень з духовної Петра Могили від 22 грудня 1647 р., де містилась вказівка на королівський привілей про заснування шкіл у Києві. Він намагався, на жаль, безуспішно віднайти сам документ¹⁰.

Тим більшої уваги до актових джерел потребувалось для обґрунтування власної програми щодо «модернізації» устрою Гетьманщини та обстоювання її прав в імперській системі, активне вибудовування якої з 1760-х рр. значно прискорилось. У контексті дослідження світогляду, діяльності Г. Полетики, його професійних якостей як юриста та історика особливий інтерес становлять документи, на які досі історики не звертали увагу. Зокрема, це його виписки з Литовського статуту, де він детально аналізував різні статті, відзначаючи протиріччя між окремими положеннями, артикулами, намагаючись через етимологію понять глибше зрозуміти зміст та сутність правових норм.

Не тільки промова Г. Полетики на так званому Глухівському з'їзді лівобережної еліти 1763 р.¹¹, а й весь комплекс його текстів часу Уложеної комісії 1768–1774 рр. демонструють, яку велику роботу він розгорнув з виявлення, пошуку по всій Гетьманщині необхідних документів, що підтвердили б традиційні права «малоросійського народу» в цілому, а також шляхти, козацтва, міщанства, духовенства зокрема. Він давав доручення довіреним особам на батьківщині, адже розумів, що збереження автономії краю можливе лише за збереження прав, гарантованих монархами кожному стану. Особливо промовистими є різноманітні чернеткові нотатки, наприклад «Записка чого искать», де надавалися вказівки депутатам від козацтва, від міст відшукати й привезти деякі акти, починаючи від привілеїв Сигізмунда I 1507, 1548 рр. «першому гетману козацкому Дашкевичу»¹² до Зборівського й Білоцерківського договорів Богдана Хмельницького з королем, грамот

¹⁰ Лазаревский А. Записка Г. А. Полетики о начале Киевской Академии Чтения исторического общества Нестора Летописца. 1896. Кн. XI. Отд. III. С. 53–59.

¹¹ Промова Г.А. Полетики на загальних зборах старшини і чинів в Глухові 1763 р. ...

¹² Укр. «першому гетману козацькому Дашкевичу».

російського царя та листів до нього від гетьмана, послань шведських монархів Христини й Карла Густава, турецького султана, кримського хана, угорського князя Ракоци «и прочих великих людей»¹³, а також привілеї містам «на тех языках, на которых оныя писаны, или урядовыя из оных выписки»¹⁴.

Значна частина з цього та подібних запитів, очевидно, посприяла остаточному оформленню часто згадуваної в літературі збірки «Права, привилегии, преимущества, вольности и свободы Малороссийского шляхетства...»¹⁵, остаточно завершеної й представленої Уложеній комісії 20 червня 1768 р. Зауважу, що з позицій інтелектуальної історії, історії права весь цей комплекс джерел становить значний інтерес. Тут же зупиняю увагу тільки на «річпосполитському» його складнику, що важливо з огляду на розуміння елітою Гетьманщини «традиційних прав» своєї батьківщини і того, як глибоко сягає їх коріння.

Крім різноманітних документів (укази, грамоти, договірні статті гетьманів), наданих Гетьманщині російською владою після 1654 р., третину грубого фоліанту «Прав...» зайняли привілеї польських королів, починаючи з Владислава Ягайла 1433 р., присяги королів (5), підтвердження «установлений», прав (8), статті Конституцій 1567, 1588, 1601, 1633, 1635, 1647 рр., договори королів (2). Важливо, що, на відміну від «Экстракту прав, преимуществ и вольностей шляхетства Королевства Польского и Великаго Княжества Литовского», матеріали «Прав...» стосувались не тільки шляхетства, захисником якого часто називають Г. Полетику. Низку привілеїв було надано окремим регіонам у цілому (Руське воєводство, Київське, Чернігівське князівства/воєводства) або стосувався прав мешканців всієї Речі Посполитої тощо.

¹³ Укр. «та інших значних людей».

¹⁴ Укр. «тими мовами, якими ті писані, або урядові з тих виписки». *Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Ф. VIII. № 1643–1647.

¹⁵ Права, привилегии, преимущества, вольности и свободы Малороссийского шляхетства данныя оному от королей польских и Великих Князей литовских и утвержденных от Всепресветлейших Государей, Царей, Императоров и Императриц Всероссийских, поданныя в Комиссию о сочинении поекта Новаго уложения. Июня 20 дня 1768 года. *ІР НБУВ*. Ф. VIII. № 173. 310 арк. Ф. 30. № 129.

Варта уваги й ретельна робота укладача над Литовським статутом, виписки зі 60 статей якого зайняли більше 60 аркушів збірки.

Посилання на колишні права, звичаї, привілеї, вільності й переваги, дані та затверджені від королів польських і великих князів литовських, стало загальним місцем у всіх текстах і виступах періоду роботи Великого зібрання Катерининської комісії 1767–1774 рр., спрямованих на обстоювання автономії батьківщини. Це правове підґрунтя збірки Г. Полетики під час дебатів використовували й інші депутати Гетьманщини. Твори й виступи самого укладача «Прав...», зокрема й різке «Возражение» на наказ Малоросійської колегії її депутату Д. Натальїну, «Мнение» на проєкт прав дворянства¹⁶, стали не просто демонстрацією аргументів на користь збереження традицій краю, всіх груп суспільства, а й способом формулювання програми перетворень, гармонізації устрою з урахування нових реалій та орієнтацією на приклади освічених народів (Литвинова 2015, 93).

Як вище зазначено, до періоду Уложеної комісії належить і створення Г. Полетикою найбільш відомого в літературі незавершеного твору «Исторического известия на каком основании Малая Россия была под республикою Польскою...»¹⁷, де ставилась мета, слідуючи незаперечним свідченням, показати, на яких засадах Мала Росія «дісталась» Республіці Польській. Тут найбільш повно були представлені не тільки історичні погляди Г. Полетики, а і його політична «програма». Крім Синопису, «малоросійських літописців», праць уже згаданих польських авторів, базовими для Г. Полетики стали статті Литовського статуту, різні статті Конституцій королівства Польського і великого

---

¹⁶ Возражение депутата Григория Полетики на наставление Малороссийской коллегии господину ж депутату Дмитрию Натальину. *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских*. 1858. Кн. 3. Смясь. С. 23–54; Полетика Г. А. Мнение о начитанном проекте правам благородных. *Сборник императорского русского исторического общества*. Санкт-Петербург: Тип. Ф. Елеонского и К°, 1882. Т. 36. С. 346–356.

¹⁷ Полетика Г. А. Историческое известие на каком основании Малая Россия была под республикою Польскою и на каких договорах поддалась российским государям, и патриотическое рассуждение, каким образом можно бы оную ныне учредить, чтобы она полезна могла быть российскому государству без нарушения прав и вольностей. *Український археографічний збірник*. Київ: УАН, 1926. Т. 1. С. 147–161.

князівства Литовського 1433, 1507, 1569 рр., «давние магистратские и ратушные книги»¹⁸. Таке різноманіття джерел пояснюється тим, що для Г. Полетики історія як наукова справа була не метою, а засобом, основою для доказів, вироблення та обґрунтування власного бачення перетворень у Гетьманщині. Тому історичні екскурси в нього наявні майже в усіх текстах і виступах у Комісії. І в такому разі якщо й говорити про прагматичний інтерес до історії, що часто закидають козацькій еліті історики, то не про власний, а про інтерес батьківщини, який він намагався обстоювати різними засобами.

Не вдаючись до деталей, у контексті цієї теми зауважу, що суть концепції Г. Полетики полягала в сприйнятті своєї батьківщини — Малої Росії, Гетьманщини, що складалась з великих князівств Київського, Переяславського, Чернігівського, як частини колись великої держави. Саме в ті часи й сягає формування традицій, які вдавалося зберігати і в складі інших держав: «...от времени древняго русскаго правления православную веру, русский язык, имена городов и некоторых селений, древние права, уставы, привилегии, обычаи и разделение состояний народа»¹⁹. Ця давність і була запорукою гарантій, які надавали монаршими грамотами держави-патрони, підтверджуючи і навіть розширюючи права, привілеї та вольності включених до них територій²⁰. Порушення гарантій почалось тільки після входження до складу Московської держави, коли, крім іншого, відбулася узурпація влади гетьманами, що сконцентрували у своїх руках всі важелі влади.

Отже, правові та соціокультурні традиції сформувались ще в давні часи, вони стали основою для гарантій великих князів литовських і польських королів, які зміцнили й навіть розширили традиційні права і привілеї приєднаних українських територій. І що важливо, на думку Г. Полетики, його батьківщина, якій гарантувалась непорушність кордонів і збереження правових норм, «...со всеми городами,

¹⁸ Укр. «давні магистратські та ратушні книги».

¹⁹ Укр. «Від часу давнього руського правління православну віру, руську мову, імена міст та окремих поселень, давні права, уставы, привілеї, звичаї та розподіл станів народу».

²⁰ Полетика Г. А. Историческое известие... С. 147.

крепостями, местами, местечками, селами, землями и уездами»²¹ приєдналась до Польщі «как ровные до ровных и вольные до вольных люди и каждому из них по своему чину и достоинству дозволяется пользоваться теми ж привилегиями и свободами, которыми пользуются все прочие обитатели королевства»²². Саме в польський період Україна «имела форму правления республиканскую»²³, і шляхта, до якої належав і «духовний чин»²⁴, мала такі самі права, як і польська, навіть з деякими перевагами. На своїх сеймиках вона могла вирішувати всі питання внутрішнього життя, зокрема «поправлять законы, прибавлять и убавлять, а для подтверждения вносят королю на главный сейм»²⁵. І головне, що «малороссийское шляхетство имело участие в обоих чинах, которые вместе с королем управляют Республикою Польскою, то есть в сенаторском и рыцарском»²³. З посиланням на відповідні статті та положення актових матеріалів Г. Полетика випишував правову ситуацію й щодо інших станів — міщанства і козацтва. Саме такої системи взаємовідносин між Гетьманщиною і російською владою він прагнув, у чому намагався переконувати не лише еліту краю на Глухівському з'їзді 1763 р., а й Велике зібрання Уложеної комісії.

Отже, інструменталізуючи історію, Г. Полетика сформував власну концепцію, в основі якої стояли уявлення про батьківщину як про частину колись великої давньоруської держави, в часи якої вже були витворені правові, соціальні, світоглядні, культурні засади її існування. Це надбання дозволило отримати гарантії збереження традицій від великих князів литовських та польських королів, посісти

²¹ Укр. «... з усіма містами, фортецями, містечками, селами, землями та повітами».

²² Укр. «як рівні до рівних і вільні до вільних, і кожній з них за її станом і достоїнством дозволено користуватися тими самими привілеями і свободами, якими користуються всі інші мешканці королівства».

²³ Укр. «мала форму правління республіканську».

²⁴ Укр. «духовний стан».

²⁵ Укр. «виправляти закони, додавати й зменшувати, а для підтвердження вносити королю на головний сейм».

²⁶ Укр. «Малоросійське шляхетство мало участь в обох чинах, які разом з королем керують Республікою Польською, тобто в сенаторському та лицарському». Там само. С. 149–152.

гідне місце в складі польсько-литовської держави, а республіканізм, сформований у річпосполитський період, не тільки закріпився у свідомості лівобережної еліти, а й у його козацькому варіанті, і, попри все, продовжував жити і в часи Гетьманщини. Зміцнити його могло управління краєм без втручання центральної влади у внутрішні справи, розділення військової та цивільної влади, повернення до таких представницьких органів, як цивільні суди, сейми, сеймики, ради, Генеральна рада, де справи вирішували би представники всіх груп населення — шляхта, козацтво, міщанство, духовенство, а в найважливіших випадках і поспільство. Зрозуміло, тут не йшлося про буквально повернення до часів «історичної Польщі», якій Г. Полетика також виставляв свої рахунки. Складно сказати й про те, що він уважав змінами «по примеру просвещенных народов»²⁷. Та в цьому разі важливо, що вироблені Г. Полетикою ідеї, які спирались на правові та історичні аргументи, засновані на глибоких знаннях історіографічної спадщини, права та практик Речі Посполитої, заклали основи ставлення до Гетьманщини, які будуть органічно сприйняті наступним поколінням. «Патріоти» початку XIX ст. відчували глибокий вплив текстів Г. Полетики, а опосередковано й польської політико-правової традиції. Інтелектуальна спадщина Г. Полетики, в якій завершилося оформлення концепції домодерної української (малоросійської) нації, створила міцний ґрунт для ідейних пошуків поколінь дітей та онуків. Одним з результатів цього стало визрівання протягом першої половини XIX ст. модерної етнонаціональної ідентичності. Це перше постгетьманське покоління сприйняло від Г. Полетики й усвідомлення свого історичного первородства, що забезпечило відсутність в еліті Лівобережної України комплексу провінційної неповноцінності як мінімум до середини XIX ст. (Lytvynova 2025, 98).

Ліквідація особливостей суспільно-політичного устрою Гетьманщини наприкінці XVIII — на початку XIX ст. поставила еліту регіону перед проблемою пошуку нових ідентичностей, які б дозволяли, інтегруючись до імперії, зберігати власні економічні, соціальні, пра-

---

²⁷ Укр. «за взірцем освічених народів».

вові специфіки і стати запорукою відновлення політичної суб'єктності. Подібні проблеми виникають і в польському суспільстві після розділу Речі Посполитої. Саме тому і в польському, і в українському інтелектуальному просторі цей час позначився напруженою ідейною роботою щодо вироблення стратегій національного розвитку в нових умовах. Роздуми над перспективами реформування власного суспільства в різних галузях спонукали і українських, і польських інтелектуалів зважати на традиції, враховувати спадщину один одного. Загальновідомі яскраві приклади такого взаємообміну — «українська школа» в польській літературі, орієнтація Кирило-Мефодіївського товариства на тексти польських інтелектуалів тощо.

При цьому наприкінці XVIII — на початку XIX ст. дедалі більше виявляється інтерес до історії своєї козацької вітчизни, що актуалізує створені козацьким літописанням образи Польщі та поляків межі XVII–XVIII ст. Незабаром це буде закріплено і в художній історичній літературі. Іноді історики згадують також і стереотипи, що формувались внаслідок безпосередньої повсякденної взаємодії двох народів як на побутовому, так і на суспільному рівні. Як уважає О. Кравчук, результатом цього стала амбівалентність у сприйнятті українцями поляків та річпосполитської спадщини (Кравчук 2009, 213).

Проте тексти, що вийшли з-під пера освіченої соціальної еліти Лівобережної України, навіть при згадуванні колишніх зіткнень, не свідчать про ворожість до поляків. Показово, що й у колі кириломефодіївців, які створили в середині 1840-х рр. найбільш радикальний з часів Гадяцького трактату 1658 р. текст «Закон Божий», або «Книга буття українського народу», що став своєрідним дороговказом для українського національного руху, не спостерігається негативне ставлення до поляків. Навіть більше, ідеї панславізму, які вони сповідували, ніби диктували забути колишні образи, на що звертають увагу деякі українські історики: «Ідеалізована картина українського козацтва, змальована в цьому документі, доповнена своєрідним нереалізованим у минулому проєктом створення “трьох Річ Посполитих” перемоги “панів” над козаками. Але “не вмерла Україна”,

вона збудить Польщу — бо “не пам’ятуєть зла і любити сестру свою так, якби нічого не було між ними”» (Zashkil’niak 2010–2011). Таким самим пафосом пронизано й програмне звернення «Братья великороссияне и поляки»: «Це каже до вас Україна, злиденна ваша сестра, яку ви розіп’яли і розтерзали і яка не пам’ятає зла і співчуває про ваші лиха і готова проливати кров дітей своїх за вашу свободу»²⁸.

У середині XIX ст. змінюються уявлення про національні обшири, які відтепер виходять за межі колишньої Гетьманщини, включають й інші українські регіони, перетворюючись з адміністративної на етнічну територію. Та «відкриваючи» для себе Правобережну Україну не як польську, українські патріоти відчували загрозу цьому перетворенню з боку поляків. Уявні образи нової вітчизни і старої юридичної Польщі прийшли в непримиренний конфлікт і забезпечили міцний антипольський союз імперської влади і тогочасного українського (малоросійського) істеблішменту. Яскравим прикладом рішення «польського питання» по-українськи стали приватні й публічні тексти Григорія Галагана (Zhurba, Lytvynova 2022; Koval’ov 2022), аналіз яких під таким кутом зору, можливо, поставить крапку в дискусії щодо питання про те, коли ж стався перелом у сприйнятті поляка не просто як «чужого», а як «ворожого», що в історіографії залишається не до кінця проясненим (Kotenko 2012, 54, 57).

Отже, підсумовуючи, попередньо зазначу, що ставлення до польської традиції в українському інтелектуальному просторі наводить на цікаву думку щодо столітньої циклічності: від ворожих, агресивних настроїв відносно усього польського козацьких літописців кінця XVII — початку XVIII ст. через спокійне, розважливе, просвітницьке, цілком прагматичне використання річпосполитської спадщини Г. Полетикою та певною мірою першим постгетьманським поколінням до амбівалентного ставлення до Польщі та поляків перших справді українських народників кола кирило-мефодіївців й однозначно негативних характеристик і сприйняття польського як політично й культурно ворожого в текстах Г. Галагана.

²⁸ Відозва «Братья великороссияне и поляки», вилучена у М. Гулака під час обшуку 2 квітня 1847 р. *Кирило-Мефодіївське товариство*. У 3 т. Київ, 1990. Т. 1. С. 172.

Уважне спостереження за зовнішніми чинниками формування образу Польщі та поляків виявляє цікавий парадокс, коли боротьба за незалежність Речі Посполитої у 1830-х рр. визначила цілком різне ставлення українських інтелектуалів до польського чинника в суспільному та політичному житті імперії та її українських регіонів. У молодіжному середовищі батьків-засновників українського модерного проєкту Україна і Польща, попри розуміння їх складних історичних взаємин, сприймалися як рівноправні партнери в боротьбі за демократичну слов'янську єдність. Представники ж нової малоросійської ідентичності (Г. Галаган та його коло) вбачали у визвольних прагненнях поляків виключно загрозу для інтересів своєї малої Батьківщини. І в цьому розумінні Григорій Галаган як прагматик, попри ідейні розбіжності, значно ближче до Григорія Полетики, ніж мрійливо налаштовані кирило-мефодіївці. Г. Полетика використовував польську спадщину як зброю у боротьбі проти централізаторських потуг імперії. Через сто років Г. Галаган, фактично виступаючи нащадком антипольських настроїв козацьких літописців, прагнув використати силу імперії в обороні інтересів своєї батьківщини.

Список літератури / References

- Barabash Ju. «Znaju cheloveka...» Grigorij Skovoroda: Pojezija. Filosofija. Zhizn'. Moskva: Hudozhestvennaja literatura, 1989. 335 s. (In Russian)
- Барабаш Ю. «Знаю человека...» Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. Москва: Художественная литература, 1989. 335 с.
- Battervik R. Svitlo i plomin. Rich Pospolyta.1733–1795. Lviv: Lokal'na istoriia, 2025. 576 s. (In Ukrainian)
- Баттервік Р. Світло і вогонь. Річ Посполита. 1733–1795. Львів: Локальна історія, 2025. 576 с.
- Baturina S. Obraz poliakiv i Pol'schi v ukrains'kykh shkil'nykh pidruchnykakh. *Siverians'kyj litopys*. 2020. No. 6. S. 52–62. (In Ukrainian)
- Батурина С. Образ поляків і Польщі в українських шкільних підручниках. *Сіверянський літопис*. 2020. № 6. С. 52–62.

Doroshenko D. I. Ohliad ukrains'koi istoriohrafii. Kyiv: Instytut ukrains'koi arkhoehrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho, 1996. 256 s. (In Ukrainian)

Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1996. 256 с.

Dziuba O. Pol's'ka knyha u bibliotekakh Ukrainy XVIII st. (do istorii ukrains'ko-pol's'kykh kul'turnykh vzaiemyn). «Istynu vstanovliuie sud istorii». Zbirnyk na poshanu Fedora Pavlovycha Shevchenka. T. 2. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2004. S. 364–372. (In Ukrainian)

Дзюба О. Польська книга у бібліотеках України XVIII ст. (до історії українсько-польських культурних взаємин). «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Т. 2. Київ: Інститут історії України, 2004. С. 364–372.

Dzyra I. Kozats'ke litopysannia 30-kh – 80-kh rr. XVIII st.: dzhereloznavchyy ta istoriohrafichnyy aspekty. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2006. 567 s. (In Ukrainian)

Дзира І. Козацьке літописання 30-х – 80-х рр. XVIII ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти. Київ: Інститут історії України, 2006. 567 с.

Hoshko T. Chuzha doba svoiei istorii: interpretatsii lytovs'ko-pol's'koi doby v ukrains'komu istoriopysanni. *Istoriia i suspil'stvoznavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia ta metodyka navchannia* [History and Social Studies in the Schools of Ukraine: Theory and Teaching Methods]. 2015. No. 6(47). S. 35–43. (In Ukrainian)

Гошко Т. Чужа доба своєї історії: інтерпретації литовсько-польської доби в українському історіописанні. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2015. № 6(47). С. 35–43.

Hud' B. Ukrains'ko-pol's'ki konflikty XIX – pershoi polovyny XX st.: etnosotsial'nyy aspekt: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.02 / NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krup'iakevycha, Instytut narodoznavstva. L'viv, 2008. 34 s. (In Ukrainian)

Гудь Б. Українсько-польські конфлікти XIX – першої половини XX ст.: етносоціальний аспект: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, Інститут народознавства. Львів, 2008. 34 с.

Hud' B. Z istorii etnosotsial'nykh konfliktiv. Ukrainci j poliaky na Naddnyprianschyni, Volyni j u Skhidnij Halychyni v XIX – pershij polovyni XX st. Kharkiv: Akta, 2018. 482 c. (In Ukrainian)

Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст. Харків: Акта, 2018. 482 с.

Kalakura Ya. Ukrains'ka istoriohrafia: Kurs leksij. Kyiv: Geneza, 2012. 511 s. (In Ukrainian)

Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ: Генеза, 2012. 511 с.

Koval'ov Ye. Proiekt pryiednannia chastyny Malorosijs'koho kraiu do Kyivsekoj hubernii Nryhoriia Galagana ta joho ideolohichnyj kontekst. *Kyivs'ki istorychni studii* [Kyiv Historical Studies], 2022. No. 1 (14). S. 116–123. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.114>. (In Ukrainian)

Ковальов Є. Проект приєднання частини Малоросійського краю до Київської губернії» Григорія Галагана та його ідеологічний контекст. *Київські історичні студії*. 2022. № 1 (14). С. 116–123. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.114>.

Kotenko A. Do pytannia pro tvorennia ukrains'koho natsional'noho prostoru v zhurnali «Osнова». *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 2012. No. 2. S. 42–57. (In Ukrainian)

Котенко А. До питання про творення українського національного простору в журналі «Основа». *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 42–57.

Kravchuk A. Stereotyp poliaka u movnij svidomosti ukrains'koi molodi. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Serii filolohichna* [Visnyk of the Lviv University. Series Philology], 2009. Vyp 48. S. 212–222. (In Ukrainian)

Кравчук А. Стереотип поляка у мовній свідомості української молоді. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2009. Вип. 48. С. 212–222.

Lytvynova T. F. Rozdumy nad «maloiu ukrains'koiu trylohiieiu» Danyelia Bovua. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 2015. No. 6. S. 154–174. (In Ukrainian)

Литвинова Т. Ф. Роздуми над «малою українською трилогією» Даниеля Бовуа. *Український історичний журнал*. 2015. № 6. С. 154–174.

Lytvynova T. Nryhorij Poletyka: do 300 richchia vid dnia narodzhennia. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 2025. No. 3. S. 81–104. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.081>. (In Ukrainian)

Литвинова Т. Григорій Полетика: до 300 річчя від дня народження. *Український історичний журнал*. 2025. № 3. С. 81–104. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.081>.

Posokhova L. Knyhy pol's'koiu movoiu v bibliotetsi Chernihivs'koho kolehiumu. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*. 2025. No. 2 (37). S. 5–24. <https://doi.org/10.15407/rksu.37.005>. (In Ukrainian)

Посохова Л. Книги польською мовою в бібліотеці Чернігівського колегіуму. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. № 2 (37). С. 5–24. <https://doi.org/10.15407/rksu.37.005>.

Radyshevs'kyj R. «Ukrainska» ta «pol's'ka» shkoly v literaturi ukrains'ko-pol's'koho pohranychchia. *Kyivs'ki polonistychni studii* [Polish Studies of Kyiv], 2005. T. 7. S. 7–30. (In Ukrainian)

Радишевський Р. «Українська» та «польська» школи в літературі українсько-польського пограниччя. *Київські полоністичні студії*. 2005. Т. 7. С. 7–30.

Silets'kyj Yu. Stereotyp poliaka v tradytsijnomu svitohliadi ukrainsiv. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakul'tetu LNU im. I. Franka* [Scholarly Notebooks of the Faculty of History of Ivan Franko National University of Lviv]. 2008. Вур. 9–10. Ч. 1. С. 95–110. (In Ukrainian)

Сілецький Ю. Стереотип поляка в традиційному світогляді українців. *Наукові зошити історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка*. 2008. Вип. 9–10. Ч. 1. С. 95–110.

Struminski B. Stereotyp Polaka w przyslowiach ukraińskich. *Narody i stereotypy* / red. T. Walas. Krakow: Międzynarodowe Centrum Kultury, 1995. S. 137–145.

Vasylenko M. Zbirka materialiv do istorii Livoberezhnoi Ukrainy ta ukrains'koho prava XVII–XVIII vv. *Ukrains'kyj arkhoehrafichnyj zbirnyk*. Kyiv, 1926. Вур. 1. С. 50–164. (In Ukrainian)

Василенко М. Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв. *Український археографічний збірник*. Київ: УАН, 1926. Вип. 1. С. 50–164.

Vyrs'kyj D. Richpospolyts'ka istoriohrafia Ukrainy (XVI – seredyna XVII st.): u 2 ch. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2008. Ч. 1. 501 s. (In Ukrainian)

Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.): у 2 ч. Київ: Інститут історії України, 2008. Ч. 1. 501 с.

Yakovenko N. Pol'scha ta poliaky v shkil'nykh pidruchnykakh istorii, abo vidlunnia davn'oho j nedavn'oho mynuloho. *Paralel'nyj svit. Doslidzhennia z istorii uiaven' ta idej v Ukraini XVI – XVII st.* Kyiv: Krytyka, 2002. S. 366–379. (In Ukrainian)

Яковенко Н. Польша та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.* Київ: Критика, 2002. С. 366–379.

Yakovenko N. Zhyttieprostir versus identychnist' rus'koho shliakhtycha XVII stolittia (na prykladi Yana/Joakyma Yerlycha). *Yakovenko N. Dzerkala identychnosti. Doslidzhennia z istorii uiaven' ta idej v Ukraini XVI – XVII st.* Kyiv: Laurus, 2012. S. 63–104. (In Ukrainian)

Яковенко Н. Життєпростір versus ідентичність руського шляхтича XVII століття (на прикладі Яна/Йоакима Срлича). *Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.* Київ: Laurus, 2012. С. 63–104.

Yaremchuk V. Pol'scha / poliaky v ukrains'kij istorii: obrazy ukrains'koho radians'koho istoriiypysannia. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. 2025. No. 3. S. 137–161. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.137>. (In Ukrainian)

Яремчук В. Польша / поляки в українській історії: образи українського радянського історієписання. *Український історичний журнал*. 2025. № 3. С. 137–161. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.137>.

Zashkil'niak L. Do genezy ukrains'ko-pol's'koho konfliktu u XX stolitti. *Ukraina-Pol'scha: istorychna spadshyna i suspil'na svidomist'* [Ukraine-Poland: Historical Heritage and Public Consciousness]. 2010–2011. Вуп. 3–4. С. 22–41. (In Ukrainian)

Зашкільняк Л. До генези українсько-польського конфлікту у XX столітті. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2010–2011. Вип. 3–4. С. 22–41.

Zashkil'niak L. Obraz Pol'schi ta poliakov u suchasnij Ukraini. *Problemy slov'ianoznavstva* [Problems of Slavonic Studies]. 2011. Вуп. 60. С. 68–80. (In Ukrainian)

Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні. *Проблеми слов'янознавства*. 2011. Вип. 60. С. 68–80.

Zashkil'niak L. Obraz(y) pol's'koi istorii v suchasnij ukrains'kij istoriohrafii: mify, stereotypy, naukovi interpretatsii. *Obraz Inshoho v susidnikh istoriiakh*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2008. С. 35–46. (In Ukrainian)

Зашкільняк Л. Образ(и) польської історії в сучасній українській історіографії: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації. *Образ Іншого в сусідніх історіях*. Київ: Інститут історії України, 2008. С. 35–46.

Zems'kyj Yu. Zarodzhennia ukrains'koho modernoho natsiietvorennia. Horodok: Bedrykhiv kraj, 2018. 255 s. (In Ukrainian)

Земський Ю. Зародження українського модерного націєтворення. Городок: Бєдрихів край, 2018. 255 с.

Zhurba O., Lytvynova T. Antiquity as an Ideal and a Factor in the Formation of the Intellectual Landscape of Ukraine in the Second Half of the XVIII – Early XIX Centuries. *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*. 2023. Vol. 32. No. 2. PP. 27–34. <https://doi.org/10.15421/272319>.

Zhurba O., Lytvynova T. Integratsijnyj proekt H. Galagana seredy XIX st. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. 2022. № 3. С. 194–204. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.03.194>. (In Ukrainian)

Журба О., Литвинова Т. Інтеграційний проєкт Г. Галагана середини XIX ст. *Український історичний журнал*. 2022. № 3. С. 194–204. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.03.194>.

Zubrycka M. Stereotyp Polaka w literaturze ukraińskiej. *Narody i stereotypy* / red. T. Walas. Krakow: Międzynarodowe Centrum Kultury, 1995. С. 132–136.

Tetiana Lytvynova

Doctor of Historical Sciences, Professor

Oles Honchar Dnipro National University

72 Nauky Avenue, 49045, Dnipro, Ukraine

E-mail: litvinova.tf@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8682-2819>

**POLISH INTELLECTUAL, POLITICAL, AND LEGAL TRADITIONS
IN THE CIVIC THOUGHT OF LEFT-BANK UKRAINE,
SECOND HALF OF THE 18th
TO FIRST HALF OF THE 19th CENTURIES**

The paper sets out to uncover the influence of the Polish intellectual tradition on the evolution of civic thought and practice in Left-Bank Ukraine during the second half of the 18th and first half of the 19th centuries. Despite the sustained attention to Polish-Ukrainian interactions in national historiography, the problem of the role and place of Poland and Polish intellectual heritage in projects for the reformation of Ukrainian society within the borders of the Russian Empire has not so far been studied in depth. The paper discusses the sources, techniques, and methods of the use of works and ideas of Polish historians, writers, and lawyers, as well as Polish law and legal practices, in the writings and civic pursuits of Hryhoriy Poetyka, a prominent Ukrainian intellectual and political figure of the mid-18th century. It is argued that the constitutional arrangements, legal norms, and ideological heritage of the Polish-Lithuanian Commonwealth were of key importance to H. Poetyka in his efforts to develop “programs” for reforming the Hetmanate in the direction of modernization and preservation of ancient rights and freedoms in the face of centralizing imperial policy. His ideas, informed by a deep knowledge of history and law, including the historiography of the Polish-Lithuanian Commonwealth, laid the foundation for an attitude towards the Hetmanate that would be organically received by the subsequent generations. The educated elite of Left-Bank Ukraine at the beginning of the 19th century felt a deep influence of H. Poetyka's writings, and in large part through them – of the Polish political and legal tradition. The intellectual heritage of H. Poetyka, in which the premodern conception of the Ukrainian (Little Russian) nation took its final form, established a solid ground for the elite of Left-Bank Ukraine to conceive of their historic birthright and gave an impetus for the ideological explorations of generations of children and grandchildren. One outcome of this was the burgeoning of a modern ethno-national identity in the Ukrainian lands during the first half of the 19th century.

Keywords: Hryhoriy Poletyka, Polish-Lithuanian Commonwealth, Left-Bank Ukraine, Hetmanate, Polish intellectual tradition.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису. Крім того, автор повністю дотримувався етичних норм, зокрема щодо уникнення плагіату, фальсифікації даних і дублювання публікацій.

У роботі не використано ресурси штучного інтелекту.

Conflict of Interest

The author declares the absence of any conflict of interest regarding the publication of this manuscript. In addition, the author has fully adhered to ethical standards, including the avoidance of plagiarism, data falsification, and redundant (duplicate) publication.

No artificial intelligence tools were used in the preparation of this work.

Дата першого надходження статті до видання: 04.01.2026.

Date of the article's initial submission to the Journal: 04.01.2026.

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026.

Date of acceptance of the article for publication after peer review: 25.02.2026.

Дата публікації: 20.03.2026.

Date of publication: 20.03.2026.